

Moralizáló revizionizmus — amorális elméleti renegátság

Leszek Kolakowski: „Felelősség és történelem”
(„Les Temps Modernes” 1958. № 147—149)

MAKAI MÁRIA

Ez a terjedelmes tanulmány, amelynek sokat ígérő és fondorlatos stílusa sem rejtheti el az elméleti kiúttalanságról árulkodó önismélteléseket és a gondolat laposságát, lényegét tekintve a forradalmi mozgalom és elmélet célzatos denunciálása. Nem egyszerűen elméleti kételyek, fenntartások, konfliktusok kifejezésre juttatásáról van szó; az áttetsző filozófiai-etikai fejtegetések csak ürügyet adnak a szerzőnek ahhoz, hogy hol nyíltan, hol pedig közvetve megrágalmazza a marxizmust és a szocialista tábor.

Kolakowski a „Les Temps Modernes” legrosszabb, legelcsépeltőbb Trockista színezetű antimarxista vonalához kapcsolódik, amelyet gyakran sokkal jobboldalibb pozíciókból folytat, mint ezen irányzat „klasszikus” képviselői (pl. Merleau-Ponty).

Cikke mégis hasznos szolgálatot teljesít, mert a moralizáló revizionizmus teljes, kifejlesztett programjával lép fel — elsőként méghozzá a legújabb revizionizmus irodalmában. És amennyiben elvbarátai a jövőben mégis túlmennek rajta, elgondolásait módosítják stb.; ez semmi esetre sem Kolakowski eltökéltségére, harciasságára, egyszóval szándékára vet majd rossz fényt, mint inkább elméleti felkészültségére és a problémák végiggondolásával kapcsolatos képességére. Cikke hasznos, mert dokumentálja, hogyan lehet eljutni az egyes kispolgári „morális” fenntartásoktól az elméleti renegátságig, a mozgalom „kispolgári megszelídítésétől” a forradalmi elmélet és mozgalom cinikus kigúnyolásához.

A magyar kommunisták számára mindez nem jelent meglepően újat. Nálunk az ellenforradalom előtt ugyan nem dolgozták ki az elméleti renegátságba átcsapó moralizáló revizionizmus kész programját, — ezen irányzat irodalmi, publicisztikai megnyilvánulásai, valamint propaganda- és agitációs érvei mégis az ellenforradalom szellemi előkészítésének egyik fővonalát alkották. Az ellenforradalom leverése után pedig a revizionisták gyakran lépnek fel a párt politikájának, egyes intézkedéseinek „morális” kritikájával.

Miért jelentkezik éppen a morál leplében ez a revizionizmus? A revizionisták célja, hogy az emberi magatartás, továbbmenően pedig a történelmi mozgalmak más — a marxizmusétól különböző — szféráját és mércéjét találják meg. Az egyetlen ilyen terület az erkölcs, az erkölcsi kritériumok, amelyek a vallás és a polgári filozófia által kidolgozott hagyományos formájuk-

ban lehetőséget nyújtanak ilyen ellentétes előjelű ítéletrendszer és világ-szemlélet kidolgozására. Azonban az erkölcsi ítélet különmeműségének — a politikai ítélettől való különmeműségének — van egy másik, mélyebb gyöke-rekből táplálkozó, magában a valóságban rejlő kiindulópontja, s ez az, amit a moralizáló revizionizmus abszolutizálva eltorzít. Ez pedig az a tény, hogy az osztálytársadalmakban a politikailag-gazdaságilag haladó és az erkölcsileg pozitív sajátos kettősséget, s gyakran divergenciát, ellentmondásosságot mutat fel. A haladás — pl. a kapitalizmusban — antagonisztikus formák közt, ellentmondásos tartalommal bontakozik ki és fejlődik. Már a polgári felvilágosítók nagyrésze — nem is beszélve a francia forradalom utáni kiemel-kező polgári teoretikusokról és utópikus szocialistákról — is tudták, hogy az osztálytársadalmak (náluk a feltörekvő vagy már hatalomra jutott kapi-talizmus) fejlődése olyan szükségszerű tendenciák uralmán alapul, amelyeket ők a „rossz” vagy a „bűn” fogalmában sűrítetttek. A valóságos helyzetet „a dolgokban levő cinizmusnak” (Marx) megfelelően cinikus tisztánlátással kimondó Mandeville, a korábban hírhedt, ma már csak híres művének (A méhek meséje) mottója így hangzott: „Privát bűnök — nyilvános jótétemények”. Az erkölcsös társadalmi fejlődéssel kapcsolatos illúziókat rombolta szét Diderot „Rameau unokaöccse” c. művében, Hegel a „rossz” szerepéről szóló nézeteiben, Ricardo egész politikai gazdaságtani működésében. A kapitaliz-mus horizontján túllátó utópikus szocialisták és kommunisták egész életműve és tevékenysége pedig kiáltó tiltakozás volt a társadalmi haladás ellentmon-dásossága ellen. „Minden kommunista és szocialista író abból a megállapí-tásból indult ki, ... hogy a szellem összes haladásai az emberiség tömegével szembeni haladások voltak, amelyek a tömeget egyre embertelenebb helyzetbe kergették. Ezért (pl. Fourier) azt tartották a „haladásról”, hogy nem kielégítő, absztrakt frázis...” (Marx—Engels: Die Heilige Familie, 1953. — A szent család, 200. o. —) — Ezzel szemben romantikus-reakciós kesergés, múltbanézó rezignáltság, és főleg: a termelőerők fejlődésével való szemben-állítás jellemezte azoknak a teoretikusoknak munkásságát, akik éppen „az erkölcsre” apellálva tagadták meg a kapitalizmus „erkölcstelen” fejlődését (pl. Sismondi).

A moralizáló revizionisták a haladásnak és az erkölcsnek, a társadalmi-politikai, illetve az erkölcsi ítéletnek — az osztálytársadalmakra jellemző — e bonyolult ellentmondásosságot használják fel koncepciójuk megalapozására. Haladás és erkölcs dialektikus kölcsönviszonyából kiragadják az egyik moz-zanatot, az „erkölcsi jó” általuk történelemfelettivé változtatott absztrak-cióját, hogy e kritérium alapján vonják kétségbe minden haladó történelmi mozgalom és elsősorban a munkásmozgalom jogosultságát, „morális” voltát, s a benne résztvevők magasabbrendű erkölcsiségét. Haladás és erkölcs bonyo-lult különmeműségét torz módon antinómiává merevítik. Ezen az alapon tagadják, hogy a munkásmozgalom fejlődésének perspektívájában teljesen megszűnteti és már „menetközben” is főbb vonatkozásaiban feloldja az osztálytársadalmaknak ezt a súlyosan nyomasztó, emberileg-erkölcsileg degradáló hagyományát. Tagadják, hogy a munkásosztály új erkölce képes egyedül az osztálytársadalmakban kialakult erkölcsi értékeket megőrizni, — hogy ne is szóljunk a régi értékek gazdagításáról, az új, magasabbrendű értékek teremtéséről. Ez a történelemfelettivé, „örök emberivé” átalakított erkölcsi szféra teszi lehetővé számukra, hogy megítélhessék (azaz: elítél-hessék) a proletariátus történelmi (tehát szerintük szükségképpen „amorális”)

mozgalmát és erkölcsét (amely utóbbi az ő világgépükben természetesen csak egy konkrét, mulandó erkölcsi felfogás a többi közt).

Ez minden moralizáló revizionizmus, továbbá minden, az erkölcsre is apelláló, trockista színezetű antimarxizmus, renegátság, ellenforradalmiság bevallott, vagy inkább bevallatlan elméleti sarokköve. Ez a felfogás hatja át — elméleti tisztázottság nélkül — Koestler írásait (amint ennek egyik mozzanatára még Merleau-Ponty is rámutatott) ugyanez a felfogás kíséri végig a trockizmussal kacérokodó egzisztencialista írásokat, így Merleau-Ponty és Simone de Beauvoir műveit, és világosan felismerhető Kolakowski eszmefuttatásaiban is.

A marxista álláspont szerint a társadalmilag haladó és az erkölcsileg pozitív kettőssége abban a folyamatban oldódik fel, melynek során a munkásmozgalom kibontakozik és létrejönnek a szocializmus építésének bázisai. „Majd ha a nagy társadalmi forradalom úrrá lesz a burzsoá korszak eredményein, a világpiacon és a modern termelőerőkön és ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzése alá veti, csak akkor nem lesz majd többé az emberi haladás ahhoz a szörnyű bálványhoz hasonlatos, aki csak a megöltek koponyájából issza a nektárt.” (Marx—Engels Válogatott Művek, I. köt. 334. o.)

Ebben az új világhelyzetben gyökeresen megváltozik haladás és erkölcs viszonya. De a mozgalom fejlődésének minden egyes szakaszával, minden új győzelmével, előretörésével gyarapodnak a minőségi ugrást előkészítő elemek. A mozgalom már „menetközben” is magasabb erkölcsiséget alakít ki; magasabb erkölcsiség fakad elsősorban lényeges tartalma, a proletárhumanizmus talaján s a mozgalom céljait megfelelően megvalósító humanus eszközök használata alapján. S már csak ez utóbbi, megfelelő eszközök használata is pozitíven visszahat a mozgalomban résztvevők erkölcsiségére. Ami pedig a nem-megfelelő eszközök használatát illeti: ez csak időleges lehet s olyan kispolgári-polgári befolyásoltságot tükröz, amelyet a mozgalom fejlődése szükségszerűen elvet, kiküszöböl. (Ez az elvetés természetesen nem mechanikusan megy végbe.)

A munkásmozgalom korunk egyetlen lehetséges „morális” mozgalma: a maroknyi kisebbség feláldozása a túlnyomó többség — és történelmi távlatban — az egész emberiség érdekében egységes és töretlen feladat, amelyet a legmagasabb rendű humanizmus hat át. A mozgalom nem azért „morális”, mert az „erkölcs” birodalmának létrehozására törekszik (ez elvetendő moralizáló felfogás). Célja a szabadság osztály nélküli társadalmának megteremtése, számos más vívmánnyal együtt azonban alárendelt mozzanatként tartalmazza az osztálytársadalmakban el sem képzelhető, magasabb erkölcsiség kialakulását.

A revizionisták — és köztük Kolakowski is — azzal rágalmazzák a marxistákat, hogy az erkölcsöt problémátlanul levezetik az általános társadalmi haladás fogalmából. Mi sem hazugabb ennél: Lenin nyomán mi az erkölcsöt nem a társadalmi haladás szükségleteiből általában, hanem a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le.

És éppen e meggyőződésünk alapján azt tartjuk, hogy minden olyan etikai irányzat, amely a mozgalomtól és perspektívájától függetlenül — vagy egyenesen vele szembenállva — konstruálja meg erkölcsi követelményeit, objektíve e mozgalom stagnáltatására, megfékezésére, aláadására tör s így politikailag és erkölcsileg egyaránt reakciós és negatív tartalmú. (Nem is

beszélve arról, hogy milyen tudománytalan, naiv-nyárspolgári illúzió a kapitalizmustól várni az „erkölesi jó” megvalósítását!) Mindazok, akik a mozgalomtól és jövőjétől, a szocializmustól megtagadják történelmi szerepét és létjogosultságát és ugyanakkor bírálják és elvetik a kommunista elméletet és gyakorlatot: laikusok, akik úgy vonják kétségbe az algebra létjogosultságát, hogy még az alpműveletekkel sincsenek tisztában.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a mozgalomban résztvevő minden egyes ember „kicsinyben” is ugyanazokat az értékeket testesíti meg, mint az egész fejlődő mozgalom; hogy „a monád híven visszatükrözi a világ-egyetemet”. Nem állítható, hogy a mozgalom minden egyes résztvevője a célnak megfelelő eszközöket használ. Továbbá számos olyan ember van és lesz még jó sokáig, aki objektíve elősegíti a szocializmus ügyét, ugyanakkor azonban megőrzi a polgári világszemlélet és erkölcs számos hagyományát. És itt kétségkívül tág tere nyílik annak a kritikának, amely az emberek tetteit, magatartását a mozgalom alapján, a kialakulófélben levő magasabb erkölcsiség alapján ítéli meg, ostorozza és viszi előre. (Így pl. a párt erkölesi nevelőmunkája, amelyet a párttagok közt végez.)

Nincs tehát arról szó, hogy a moralizáló revizionizmus elleni fellépéssel egyben a morális kérdések felvetését is elítélnék. A tiltakozás és a polémia csak olyan törekvések ellen irányul, amelyek polgári-ellenforradalmi tartalommal megtöltött erkölsi normák segítségével próbálják elítélni a kommunistákat és magát az egész mozgalmat.

* * *

E központi probléma szervesen illeszkedik a revizionisták szemléletének egészébe, amelynek filozófiai bázisa az imperialista burzsoázia teoretikusai által kidolgozott, az ideológiai züllés és az apologetikus rosszhiszeműség bélyegeit hordozó világnézet. Megkülönböztető sajátossága csupán a marxizmus elleni felfokozottan agresszív polemizálás. Ennek a megkülönböztető sajátosságnak jelentősége, „filozófiai értéke” azonban csekély: a revizionisták hiába hiszik, hogy antimarxista csatározásaik egy új típusú filozófia (vagy politikai ideológia) kiindulópontját jelenthetik. Minden tételükön kimutatható, hogy a szokványos polgári filozófia zsákucájába jutottak: a lét materialista dialektikájának tagadásától kezdve egészen az erkölcs és a megismerés kapcsolatának szétszakításáig, a szándék és a következmény feloldhatatlannak tekintett kettősségének kielezéséig.

Feltehetően örök rejtély marad, vajon az „írástudói” szemérem, vagy inkább egyszerű tudatlanság készítette Kolakowskit arra, hogy elhallgassa álláspontjának előtörténetét és ne vegyen tudomást nézeteinek első megszólaltatóiról. Írásából ugyanis olyan naiv és önhitt kérdés árad, mintha nem tudná, hogy régi, kiérdemesült antimarxista és szovjetellenes tradíciók művelője, amelyeket, elődeihez hasonlóan, több-kevesebb sikerrel olvasztott össze reakciós polgári filozófiai nézetekkel.

Az előfutárok között az első hely kétségen felül Trockijt illeti. (Nem is annyira elsőkézből vett ismeretéről van szó, mint a nyugateurópai trockisták műveinek általános szelleméről és a trockizmus jelszavainak közismert arzenáljáról.) Tőle ered a „sztálinizmus” általános, mindent sötétbe burkoló réme, a „piszkos kéz”, a „cél szentesíti az eszközt” felújított rágalma, az általános „konformizmus”, „opportunizmus”, az „elfajult vezetők és forra-

dalmárok”, az „eltorzult, elfajult”, immár csak képmutató frázisokban élő forradalom és szocializmus, s a többi gyalázkodás végeláthatatlan sorozata.

Kolakowski másik forrása, eszméinek — nála régebben és jobban ismert — képviselői a Koestlerék, Camus-k, Raymond Aronok, e válogatott renegátok, trockisták, fasiszták és ellenforradalmárok. Sokat merített a trockista színezetű francia egzisztencialisták, elsősorban Merleau-Ponty és Simone de Beauvoir írásaiból — méghozzá az eredetiség minden különösebb igénye nélkül. És itt nemcsak hangulati reminiszcenciákról van szó, nemcsak a revizionista-renegát-ellenforradalmi tendenciák szükségszerű egybeeséséről, hanem szajkózásról, sőt, ha úgy tetszik, plágiumról. (Ezért a plágiumért nyilván nem neheztelnek rá elvbarátai: hiszen a közös cél érdekében közös „elméleti eszközök” is lehet bevetni.)

Filozófiai forrásai: harcos antihegelizmussal vegyített újkantizmus. S itt sem tetszeleghet az úttörő szerepében: hasonló vonatkozásban és célkitűzéssel e téren Camus a mester. A francia egzisztencialisták (a fentemlítettek kivül Sartre) etikai nézeteit pedig olyannyira példaadónak tekintette, hogy megmaradt az általuk tört ösvényen.

Ennyit a forrásokról. A renegát-irodalom alaposabb ismerője minden bizonnyal jóval hosszabb listát sorolhatna fel s több ponton mutathatná ki a lengyel revizionista törekvését a szöveghű szerepmondásra.

Tanulmányának még stílusa és hangulata sem eredeti — pedig mindkettőre különös műgondot fordított. Ha most a tartalomtól eltekintünk és csak a formát és stílust tartjuk szem előtt: a széteső forma és a virágos, kifejezőerőre törekvő stílus (különben nem stílusának fogyatéka, hogy igen keveset fejez ki) hasonmása a „Les Temps Modernes”-ben nyakra-főre napvilágot látott egzisztencialista írásoknak. Hangulatának fő jellemzője pedig... macskajaj és morális másnaposság. Ez a hangulat hat át minden olyan revizionista írást, melynek szerzője még nem tudott teljesen megszabadulni a marxizmussal való szakítás utolsó nyomaitól.

1. Az írástudó és a „forradalmár”

A kiindulópont és a keret: a „széplelek írástudó” és a „reálpolitikus forradalmár” szembeállítása, vitája. Kolakowski szerint a probléma felvetését az tette szükségessé, hogy „Lengyelországot a szentimentális széplelek nagy összeesküvése fenyegeti...” (I. 2050. o.) Azonban a szembeállított alakok és maga a szembeállítás egyértelműen tendenciózus volta nem hagy kétséget afelől, hogy a kérdésfelvetés gyökere egészen másutt rejlik. Ki ez a „széplelek” és ki ez a „forradalmár”? Az írástudó széplelek úgy lép fel, mint az egyetemes emberi értékek képviselője, mint a társadalom szuverén erkölcsi megítélője, aki ugyanakkor utópisztikus követeléseket állít fel a valósággal szemben. Megveti a politikát, mert a politika terén csak két rossz közti választás lehetséges; egyszóval az erkölcsi „kellés” (Sollen) megszemélyesítője. Vele szemben áll a „forradalmár”, aki tudja, hogy a politikai konfliktusokban csak két választás lehetséges, „... aki együttműködik a történelemmel, hogy meggyorsítsa folyamatát... megveti a moralisták narcizmusát... abban a pillanatban, amikor a történelem brutális eszközökhöz folyamodik, kész elfogadni annak elveit az ügy teljes tudatában... mert tudja hogy lehetetlen azokat elvetni”. (2051. o.) A forradalmár tehát „realista”, aki a világot a

lét nézőpontjából tekinti". És bár — mint Kolakowski később leszögezi — a moralizáló utópista absztrakt követelése megbuknak a valóságban és meddőségre kárhóztatja önmagát, ennek a „széplelékeknek” a „forradalmárra” szórt rágalmaikat unos-untalanul, a végtelenségig variálva megismétli. A moralistát belülről, — a „forradalmárt” pedig kívülről ábrázolja — „foga közt a késsel.”

A kérdésfelvetés lényegét tekintve nem új. Koestler a „Le Yogi et le Commissaire” c. hírhedt írásában (A Jógi és a Komisszár) szintén a társadalmi tevékenység e két szélsőséges típusát állítja szembe. Mindkét végletet elítéli, a valóságos cél azonban — akárcsak Kolakowskinál — a társadalom forradalmi átalakítására törekvő, vademberré változtatott és mitizált „forradalmár” befekettítése, lejáratása. A „forradalmár” azt tartja, hogy „célja igazol minden eszközt, beleértve az erőszakot, a csalást, az árulást és a mérget.” (Id. mű 14. o.)

Mit jelent Kolakowskinál a „forradalmár” kívülről történő ábrázolása? Burzsoá kritikáját, amelynek egyik legjellemzőbb vonása, hogy felruhazza a legsúlyosabb hibákkal, a burzsoá általános kommunistaellenes iszonyától megszászorozott szektás hibák kétlábonjáró tárházává alakítja. S még azt a jogot is megvonja tőle, hogy kifenteszű írástudó ellenfelével szemben megfelelő érvekkel rendelkezék. Ime, ilyen a „forradalmár” „gúnynévvel” illetett alak, akit Kolakowski a legszívesebben csak a „sztálinistának” szólít. Nehogy egy pillanatra is azt képzeljük, hogy a lengyel revizionista azért találta ki ezt a szörnyalakat, hogy megrajzolja a vele szemben álló — írástudói alapon kigondolt — „marxista—leninistát”. Nem, ez szándékában sem áll, a revizionizmusnak ez a foka az ő számára már túlhaladott. Néha, meglepő módon, marxista érveket is ad az emberevő „forradalmár” szájába, ezzel is példázva, hogy számára nem létezik a „sztálinizmustól” független „marxizmus”.

Mint mondtuk, célja e két véglet elvetése mellett elsősorban a „forradalmár” lejáratása. A forradalmi mozgalmat ilyen „szolgálatkész medve” módjára képviselő „reálpolitikus” érvei szálanmas handabandázások. Az írástudó pl. felveti azt a kérdést, hogy „... bizonytalan történelmi-filozófiai spekulációkon kívül milyen érve van arra . . . , hogy a történelem bizonyos pillanatában a munkásosztály különös érdeke teljesen azonosul az emberiség érdekével és nemcsak megőrzi az összes emberi értékeket, de egyedül képes azok megőrzésére.” (I. 2052. o.) A „forradalmár” végső érve erre redukálódik: „Kioltod talán a tüzet, ha a tízparancsolatot mondogatod neki?” (Uo.)

Amint azonban kiderül, Kolakowski a magáévá teszi az írástudónak ezzel a tétellel kapcsolatos szkepszisét, sőt, tagadja álláspontját. Mert, hogy a későbbieket előlegezzük — tagadja a marxizmus tudományos világnézeti jellegét, szerinte csak néhány, elsősorban a múlttal kapcsolatos tétele maradt helytálló. Vagy nagylelkűen még azt is belátja, hogy „. . . a kapitalista technika haladása olyan tendenciát hozott létre, amely kollektív tulajdonformákkal ruhazza fel a termelőeszközöket . . .” (I. 2091. old.) És ezen az alapon Kolakowski csupán hű maradt önmagához, amikor egy pusztán különös osztály, (a munkásosztály) — amelynek eszerint semmi köze sincs az egész haladó emberiség érdekeihez —, fanatikus és gyakorlatában cinikus képviselőjével (a kommunistával) szembeállította az egész emberiség egyetemes érdekeinek és értékeinek védelmezőjét.

De nem kizárólag a proletárforradalom és az emberiség által eddig létrehozott erkölcsi értékek közti antinómiáról van szó; kérdésessé van téve az összes megelőző, haladó és forradalmi mozgalom jogosultsága is. Az írástudó felhozza érvei közt Carnot és Lavoisier vitáját — ahogyan azt Romain Rolland megörökítette. „Carnot azt követeli vitafelétől, áldozza fel a jelent a jövőnek. Lavoisier erre azt feleli, hogyha feláldozza az igazságot, önmagának becsülését és az összes emberi értékeket, akkor egyben a jövőt is feláldozza.” (I. 2057. o.) És hiába állítja — de nem bizonyítja — a „forradalmár”, hogy a történelem Carnot-nak adott igazat, természetesen nem tudja meggyőzni az írástudót. Végül is vitájukat azzal zárják le, hogy egymás meggyőzéséhez „át kellene gondolni a világtörténelmet” (I. 2058. o.) — ami természetesen „megvalósíthatatlan követelmény.”

Így hát a Jógi és a Komisszár az idők végezetéig folytatják vitájukat, miután egyikük sem fogadja el a másik által kijelölt bírót. A Jógi tagadja a történelem ítéletét, a Komisszár pedig könnyedén túlteszi magát az egyetemes erkölcsi értékek törvényein. „A Komisszár érzelmi energiáját az egyén és a társadalom közti kapcsolatokra irányítja, a Jógi pedig az egyén és a világegyetem közti kapcsolatokra. Könnyű azt állítani, hogy csak egy kis kölesönös erőfeszítésre van szükség. Ugyanígy arra lehetne felszólítani a folyót, hogy térjen vissza forrásához.” (Id. mű 16. o.) Vagy ha Kolakowski tollából jobban tetszik, hallgassuk meg ítéletét a mozgalomba átültetett írástudó, azaz „etikai szocialista” és a „reálforradalmár” vitája felett. „Így vitáznak egymással az utópista-reformátor-fantasza és a fatalista-realista és mindaddig vitáznak is fognak, amíg az emberek célul tűzik ki maguk elé társadalmi egzisztenciájuk tudatos megváltoztatását — azaz majdnem örökké. Valójában e vita olyan kiáltásokra emlékeztet, amelyek egy áthidalhatatlan folyó különböző oldalairól hangzanak el; a létező világnak való engedelmesség és az erkölcsi imperativusznak való engedelmesség között szakadék tátong, amelynek partjain nagy történelmi tragédiák játszódtak le...” (I. 2090. o.)

Igen, így is van. Ez a vita még el fog tartani egy ideig; egészen mindaddig, amíg pl. Kolakowski revizionista gondolatai nyomdafestéket láthatnak. Mindaddig, amíg elvitathatja a proletariátustól világtörténelmi szerepét, amíg antagonisztikusan szembeállíthatja az emberiség erkölcsi értékeit és érdekeit a munkásosztály és az összes elnyomott rétegek felszabadító mozgalmával.

Ami pedig a széplelek-írástudókat illeti: Raymond Aron vaskos kötetet írt össze abból a célból, hogy visszahódítsa a „nyugati életforma” táborába a munkásmozgalommal aktívan egyetértő, illetve passzívan szimpatizáló értelmiségieket. Talán nem is túlozta el az értelmiségieket fenyegető „vörös veszélyt”... talán nem is jelent olyan nagy veszélyt a „széplelek” „összeesküvése”, mint azt Kolakowski látni szeretné... Talán mégiscsak több történelmi érzékük és emberségük van ezeknek az írástudóknak és előbbutóbb nagyrészüket saját tapasztalatai alapján mégiscsak felismeri, hogy a politikai harcokban való aktív, haladó elkötelezettségükkel nemhogy elvesztik, hanem inkább visszanyerik „az igazságot, önmaguk becsülését és az összes emberi értékeket”?!.

Úgy tűnik azonban, hogy a revizionisták fellépése nagyobb veszélyt jelent az egész szocialista tábor számára, mint a „széplelek összeesküvése”.

2. Az egyedüli alternatíva — vagy ahogyan Kolakowski a mozgalmat látja

Hogyan, milyen körülmények közepette alakul ki az írástudónak a politikai cselekvéstől visszariadó és azt elítélő álláspontja? „... egyrészt a renegátság, másrészt a lojális oportunizmus közti választással szemben az írástudó lehetősége az egyetlen harmadik lehetőség marad, ami ugyanakkor lemondást jelent a politikai élettel kapcsolatos minden aktív magatartásról, valamint kapitulációt a lehetséges politikai választások előtt.” (I. 2070. o.)

A „harmadik út”, vagy a „szociális balszárny”, vagy a „baloldali antisztálinizmus” — később kifejtendő — politikai bázisa alapján Kolakowski így fogalmazza meg azokat a lehetséges utakat, amelyek a munkásmozgalomban résztvevő „erkölcsi individuumok” előtt nyitva állnak. Az „egyedüli alternatíva” — oportunizmus, vagy renegátság — szerinte a „sztálini zsarolás” terméke. Nem sokban különbözik ettől a fentemlített Raymond Aron „alternatívája”: A győztes párt-Egyház és a dogmává merevített ideológia rabságába hajtott baloldali intelligencia vagy lázadásra vagy tagadásra adja magát”. (Opium des intellectuels, 1955 — Az értelmiségiek ópiuma, 312. o.)

Az írástudó megszületésének „szituációja” (mint a későbbiekben majd kiderül, sartre-i „szituációja”) csak ürügyként szolgál Kolakowskinak arra, hogy „antisztaalista” propagandáját egységbe ötvözhesse. Mert itt már rég nem a munkásmozgalom egyes hibáiból fakadó, konkrétan elemezhető, konkrét helyzetekről van szó, hanem a „sztálinizmus” politikájáról, mely szerinte magától a mozgalmtól elválaszthatatlan. Úgy látszik, Kolakowskitól éppoly naivítás volna elvárni a különbségtevést a mozgalom egyes hibái, valamint világtörténelmi vívmányai között, akárcsak az antikommunizmus nyílt, felkent ügynökeiktől. Érdekes módon egyes francia egzisztencialisták — pl. Merleau-Ponty — bizonyos kérdésekben jóval differenciáltabb és „lojálisabb” nézeteket fejtenek ki, holott álláspontjuk bevallottan polgári.

Hogyan is találja Kolakowski a mozgalmat és a szocializmus építésének tényeit a „Les Temps Modernes” hasábjain?

A visszajáró kísértő: Trockij. Kolakowski egész eszmefuttatásának ezt a címet adhatta volna: „így néz ki egy elfajult forradalom, amely közeli halálra van ítélve”.

Az előbb bizonyos fontos különbségtevésekről beszéltünk, amelynek egyik mozzanata pl. az lenne, hogy kritikáját csak a szektás hibákra irányítsa. Ez persze nem jelenti azt, hogy revizionista alapon valamennyire is pozitív eredménnyel járna egy antiszektás kritika — hiszen ez fából vas-karika. De nem, a különbségtevés elvont lehetősége is hiányzik nála. „A szektáság nem az egyének hibája; a halál társadalmi jelzője... a szenilis változások és a termőképesség elvesztésének bizonyítéka.” (I. 2062—3. o.) Szakadatlan visszatérő fordulatokkal bizonygatja, hogy a munkásmozgalom teljesen öncélú szektává vált, elidegenedett társadalmi feladataitól. De a szektaszellemnek ez az általános megállapítása nem elégíti ki; feladatátul tűzi ki a differencia specífica megtalálását, és meg is találja — illetve újra „feltalálja”... a renegátság eszmetörténetében immár hanyadszor? Ez az ismerv: a mozgalom meglepő hasonlósága a vallási szervezetekhez, elsősorban az eretnekeket a leghevesebben üldöző katolikus egyházhoz. Mítoszai pedig a vallási mítoszok kaptafáira készültek.

„Az egyedüli választóvonal, amelynek társadalmi jelentősége van, a sztálinizmusnak, mint tábornak létezésével jött létre. A világ kárhozottakra és megmentettekre oszlik, Istenállamra és Sátánállamra... A sztálinizmus ezerszámra népesítette be világát állandóan megújított bálványokkal, mind-egyikük azt követelte, hogy imádják, ha csak nem akarnak teljes ateizmusba zuhanni”. (2064. o.)

Az olvasónak igen fáradtságos lenne keresztültörnie magát Kolakowski fejtegetéseiben, amelyekben a munkásmozgalom egyházi-szektavoltának bizonyítása érdekében még a XVII. századba is visszakalandozik. Többek közt arról is értesülünk, hogy az egyházon kívül nincs üdvözülés, „a világ szigorúan engedelmes katolikusokra és a többiekre oszlik”. Kiderül, hogy a kommunista nézőpont dualista, pontosabban „manicheus”. Kolakowski mindezt ezzel a „szellemes” fordulattal intézi el: „...morális szemszögből ezt abszurd elítélni. Naturalia non sunt turpia.” (2068—9. o.) (A természetes dolgok nem csunyák.)

„A szocializmus elfajult kereszténység, kollektív messianizmus...”
És: „Inkább szektapszichológia, mint egyetemes egyház”... „A teljes felszabadításról álmodozó forradalmárok a despotizmus aggkorához való visszatérést siettetik”. De ezek már Camus és Raymond Aron nézetei! Úgy látszik, le kell mondanunk arról, hogy megtaláljuk Kolakowski véleményének differencia specificációját; hiábavaló lenne ezt a revizionista vízceppet megkülönböztetni az antimarxista irodalom tengerétől! (vö. Camus: *L'homme révolté*, 1951. 93. o.) — A fellázadt ember; és: R. Aron, *id. mű*, 278. és 102. o.)

De a mozgalom elfajultságát és halálát jelző kuvikmadárnak van számos más, nem ennyire kifinomult történetfilozófiai címkére igényt tartó érve is. Megtudjuk többek közt, hogy a „réálpolitikus” kommunistáknak a „réálpolitikához” sincs érzékük. Csak abban az esetben szövetkeznek a haladó, antiimperialista erővel, ha azok — legrosszabb esetben — nem nyilvánítanak véleményt a koreai háborúval és a moszkvai perekkel kapcsolatban. Hogy a trivialis és a bornirtság Kolakowski által megpendített hangnemét átvegyük: még jó, hogy nem sorolja az együttműködés feltételei közé, hogy a partnereknek csak *vörös* bort szabad inniük és megkülönböztetett tiszteletben kell részesíteniük a *vörös* begyet...

Ez a Kolakowski által ábrázolt „valóság” olyan „rossz” és olyan „amoralis”, hogy az embereknek valóban renegátokká kell válniuk, ha már nem tudják elviselni az opportunizmus megalázó és embertelen szituációját. Kolakowski és minden elvbarátja csak egyetérthet Camus-val, aki szerint „az a korszak, amely azt merészeli állítani magáról, hogy a leglázadóbb, csak a konformizmusok közt enged választani. A 20. század igazi szenvedélye a szolgaság.” (Id. mű 288. o.)

Kolakowski saját politikai álláspontját mint „szociális baloldalt”, „baloldali antisztálinizmust” jelöli meg. Némi részvételteljes rezignációval utal azoknak sorsára, akik a „sztálini egyedüli alternatíva zsarolása” következtében az ő mértéke szerint is kénytelenek voltak renegátokká válni, így pl. Doriót és Koestler. Véleménye szerint ez csupán azért történhetett meg, mert a „balszárny” akkor még nagyon fejletlen volt, az elkeseredett „antisztálinisták” pedig kénytelenek voltak engedni a nyomásnak és így a fasizmus táborába sodródtak. A balszárny akkori „szituációját” pedig úgy fogal-

mazza meg, hogy az nemet mondott mind a „sztálinizmus”, mind a faszizmus „poklának”.

Érdekes módon a Kolakowski ábrázolta valóság még csak egy poklot tárt fel előttünk, a kommunista pártok és a szocializmus „poklát”. És úgyszintén érdekes, hogy Kolakowski hirhedt előfutárai a „független”, „pártonkívüli”, „kommunisták nélküli” stb., stb. „balszárny” kialakításában különös előszeretettel ismét csak ezt az egy „poklot” ábrázolták. A vitathatatlan ősatya, Trockij, aki élenjárt a szovjetellenes, vagy ahogyan ő nevezte, a „centrum”-ellenes „baloldal” összekalapácsolásában, vagy — sze­lídebb formában — Merleau-Ponty, aki egy sajátos színezetű francia trockizmus híveként „új baloldal” számára akart hívőket tobo­rozni stb.

Talán csak egyszerűen arról lenne szó, hogy a „túlérzékeny” és „kifi­nomult” intellektuel gyomra nem veszi be a pártfegyelmet, ösztönösen az „egyéni”, a sartre-i „magány”, vagy a camus-i „lázaság” után sóvárog? Csupán arról, hogy inkább hajlik a pártonkívüliség burzsoá, mint a párt­szerűség proletár eszméje felé? Nem, ennél jóval többről, bár az egyik kiin­dulópont kétségkívül itt rejlik, de ez már olyan távoli, hogy kár is lenne felkutatni.

Vallon helyesen mondotta abban a vitában, amelyben a francia marxisták Merleau-Ponty nézeteivel számoltak le: „Ahhoz, hogy a baloldal létezhessek, szükségszerűen tartalmaznia kell a kommunista pártot, mert enélkül csupán a jobboldal leplezése.” (Mésaventures de Merleau-Ponty, — M. P. szerencsét­lenségei, 1956). Márpedig a kommunista „pokol” minden propagálója ilyen „balszárny” megteremtésére törekszik.

Kolakowski szerint azonban az ő kritikája „szocialista”, „demokratikus” és síkraszáll e kritika védelméért. A valóban szocialista kritika létét és haté­konyságát azonban a kommunisták nélküle — sőt, ellenére is — megvédik. Az ő kritikája ugyanis antimarxista. És ha arról beszél, hogy a fő feladat annak biztosítása, hogy a népen belüli ellentmondások ne váljanak antago­niztikusakká Lengyelországban, — akkor ezt a célját azzal szolgálná a leginkább, ha elhallgatna. A magyar ellenforradalom ugyanis történelmi bizonyítékát adta annak, hová vezet a Kolakowski-féle „kritika” szabadsága.

Az ún. „egyedüli alternatíva” — renegátság vagy opportunizmus — mitikussá felfújt állítólagos problémáját pedig a kommunisták hajlandók megvitatni minden szimpatizánssal, minden becsületes, ugyanakkor fenn­tartásokkal élő emberrel stb. — de azzal a „teoretikussal”, aki számára a mozgalom már csak arra „szolgál”, hogy „botrányos” és „amorális” szituá­ciók után szimatolhasson — nem!

És itt elérkeztünk az „amorális elméleti renegátság” Kolakowskit illető, megtisztelő jelzőhöz. Nézetünk szerint az elméleti és méginkább a politikai renegátság, bármennyire is sérti ez a széplelkek „örök emberi nor­máit”, — amorális. Kolakowski nem tarthatna igényt erre a jelzőre, ha a széplelek magatartását nem egyesítené olyan szervesen az elmélet terén az agresszív renegátéval. Mert nemcsak megtagadja, hogy a mozgalom az egész haladó emberiség erkölcsi értékeit, érdekeit is valóráváltja; hanem lehető­égei és képességei szerint megtesz mindent annak érdekében, hogy a francia és a nyugateurópai értelmiség előtt rágalmazza ezt a moz­galmat.

3. „*A nagy demiurgosz narkotikumja*” (Kolakowski). „*Az értelmiségiek ópiuma*” (Raymond Aron). „*A szovjet mítosz, a népek ópiuma*” (Koestler)

Ezek a méltató jelzők a marxizmust, a szocializmus építését, közvetve pedig minden olyan polgári társadalmi elméletet illetik, amelyek horizontjukból még nem iktatták ki teljesen a haladás fogalmát.

Kolakowski, fent idézett elvbarátaihoz hasonlóan, jogot tarthat a „nagy dezilluzionáló” címre. Ám a történelem dezilluzionálói nem alkotnak egységes tábort: két jól megkülönböztethető, egymással szembenálló csoportra oszlanak. Az első csoportból kiemelhetjük a francia felvilágosítók, a 19. századbeli nagy utópisták és az orosz forradalmi demokraták szenvedélyes, mély társadalomkritikáját és a haladásba vetett feltétlen bizalmukat. A másik csoport képviselői közt ott vannak pl. a francia forradalom utáni romantikus restauráció hívei, vagy azok, akik az 1848-as forradalmak után kialakították a pántragizmus mítoszáét. Kétségtelenül azok is idetartoznak, akik a marxizmus kialakulása és a Szovjetunió létrejötte óta a munkáosztály elméletének és gyakorlatának elkerülhetetlen pusztulásáról, „elfajulásáról” károgtak. Kolakowski és társai ez utóbbi fajta dezilluzionálók seregét szaporítják. Ismeretes, hogyan ítélte a történelem a reakciós dezilluzionálók felett s ennek alapján fogalmat alkothatunk új hívének sorsáról is.

Kolakowski „újítása” társaihoz képest mindössze annyiban áll, hogy merész fordulattal ópium helyett narkotikumnak keresztelte el a marxizmust, — azaz, ahogy magát „filozófikusabb” módon kifejezi, a történelmi szükség-szerűség elismerésén, a haladás gondolatán alapuló „történelemfilozófiát”. Amikor a „profetikus történelemfilozófia nyomoráról” beszél, éppúgy beleérti ebbe a kategóriába a polgári haladáselméleteket általában, mint Marx és Hegel, valamint a „sztálinizmus” társadalmi elméletét. Eddigi finom differenciálásai után nem meglepő, és főleg megbocsátható, hogy nem akar különbséget tenni teljesen különemű kérdések között. Marxista tételeket cáfolva mindenesetre kellemesebb Hegel, a „sztálinizmus” és a „profetikus történelemfilozófia” ellen általában mennydörögni, mint Marxot konkrétan bírálni.

Mindenesetre tény, hogy a marxizmus cáfolása közben nem jár el a „legerkölesőbben”. Mint ugyanis kiderül, az egzisztencializmus legcinikusabb mozzanatait tulajdonítja a marxizmusnak. Ennek mély személyes okai is lehetnek: etikai nézeteiben ugyanis sokkal többet kölcsönzött a francia egzisztencialistáktól, semhogy mindenoldalú hatásukat le tudta volna küzdeni.

Antimarxista polémiajának kiindulópontja az a szerinte nyugaton, a hitleri győzelmek időszakában kialakult ideológia, mely szerint Hitler, azaz a fasizmus, a történelemnek ebben az adott szakaszában, a „világszellem” hordozója, tehát a történelmi szükségszerűség s így a haladás valórváltója. Ezen ideológia vallói, elméletüknek megfelelően, úgy vélték: „... támogatni kell a hitlerizmust, vagy pedig legalább lehetővé tenni számára, hogy a történelmi szükségszerűség nevében szabadon véghezvigye művét.” (2077. o.)

Kolakowski számára tehát a kollaboracionisták ideológiája nyújt támpontot a marxizmus lejáratásához. Közben teljesen figyelmen kívül hagyja azt a „mellékkörülményt”, hogy egyrészt nem valószínű, hogy az együttműködők jobboldali hegelianusok lettek volna, másrészt pedig azt, hogy az ellenállók magvát éppen a „profetikus történelemfilozófia nyomorát” képviselő kommunisták voltak.

E történelemhamisítás után a következő lépés már egyszerű : tiltakozik azon történelemfilozófia ellen, amely a haladásba vetett hit alapján azt hirdeti, hogy „... a győzelem szükségszerűen az igaz ügyet illeti, amikor az „igaz ügy” alatt pontosan azt értik, amelyik győzedelmeskedni fog, s így ezt a megállapítást : „a jövő a győzőké”, pusztán tautológiára vezetik vissza, mivel az a kérdés, hogy kik az igazak, akkor dől el, amikor kimondják, hogy kié a jövő”. (2079. o.)

A dallam nem új. Az egzisztencialisták megszokott taktikája, hogy történelmi cinizmussal vádolják a marxizmust, miközben saját cinikus és agnosztikus történelemfelfogásukat vetítik a marxizmusba. Egészen hasonlóan vélekedett pl. Merleau-Ponty : „A marxisták egycsapásra igazságnak kereszteselnek el azokat a tételeket, amelyek győzedelmeskedtek — ez opportunizmus, téziseiket a közvetlen siker szükségleteinek megfelelően váltogatják.” (Mésaventures... 125. o.) (Így pl. az egyenlőtlen fejlődés elvét Merleau-Ponty szerint csak 1917 után „találták fel”, hogy az orosz forradalmat „reintegrálhassák a sémába”).

Hogy mennyire az egzisztencialisták sajátja ez a felfogás, bizonyítja Sartre nézete, mely szerint abban az esetben, ha halála után „bevezetik” a fasizmust, a fasizmus válik az emberi igazsággá. (Existentialisme est un humanisme, 1946 — Az egzisztencializmus humanizmus, 531. o.). S hogy Kolakowski mennyire nem a „marxizáló” egzisztencialisták ellen polemizál, bizonyítja többek közt az is, hogy felhossa Bjelinszkij példáját, aki a „világ-szellem” intésének engedelmessé hajtott fejet egy bizonyos időszakban a cárizmus előtt.

A marxizmus lejáratása mellett a moralizáló revizionistának ezzel a történelemfilozófiai eszmefuttatással az a távolabbi célja, hogy előkészítse a terepet erkölcs és megismerés elválasztásához, az erkölcs történelemfeletti és a tudományos megismeréstől független területének kialakításához. Az ehhez a morálhoz vezető utat azonban csak a történelemfilozófia, azaz a marxizmus mítosszá átvarázsolása kövezi ki. Lássunk néhányat e bűvészmutatványokból. Úgy véli, hogy az az elmélet, amely a tudat demitologizációjának igényével lép fel, „... maga is mítosszá vált és ezért a történelemfilozófia... bukásait mindig sikerekként ábrázolhatja : a delphi-i proféciaik éppígy mindig igazolódtak”. (2092. o.). És ezért képtelenség a „sztálinistának” bebizonyítani, hogy ellentmondásokba került, hiszen „az elmélet minden ellentmondása az ő győzelmét jelenti, hiszen (az elmélet) elvként állította fel, hogy a világ ellentmondásos.” (2084. o.). Ilyen könnyű a lét objektív dialektikáját szofisztikává változtatni, a tudományos előrelátást profécia-ként megbélyegezni.

Állásfoglalásai nem hagynak kétséget afelől, hogy polémiáját nem azok ellen irányítja, akik az elmúlt években oly gyakran és oly sikertelenül jósolták meg az egyik napról a másikra a kapitalizmus végleges csődjét, teljes összeomlását. Nem azok ellen lép fel, akik a marxizmus tudományos perspektíváját konjunkturista kronológiává változtatták. Nem, itt már a harc a marxizmus által felvázolt perspektíva ellen általában folyik (nem is beszélve azokról a történelmi tényezőkről, amelyek e távlatot a jelenben is magukban hordozzák : elsősorban az osztályharcról, a pártról... a proletárdiktatúráról).

Jaj annak, aki a szocializmusról konkrétbben mer szólni, mint a lengyel revizionista a világűrben lógó „etikai szocializmusról”! Abból ugyanis a „vizionáriusok bolond fanatizmusa” beszél, az Joachim de Fiore „harmadik

birodalmáról” profetizál! (II. 277. o.). „Kell, hogy egy következetes mesianista meg legyen győződve arról, hogy habozás-nélkül végre kell hajtania mindent, ami hozzájárulhat az új éra eljövételéhez. Az erkölcs akkor az Apokalipszis nyelvén beszél, látja az „új mennyet és az új földet” és ugyanakkor tudja, hogy mielőtt át lehetne kelni a folyón, négy angyal meggyilkolja az emberiség harmadát . . . és hogy dicsfény övezi a győzött, aki vasbunkójával szétzúzza a pogányt . . . stb., stb.” (II. 277. o.).

Camus azonban már Kolakowskit megelőzően hasonló nézeteknek adott hangot, amikor arról az „emberi Krisztusról” beszélt, aki „megváltja az emberi elidegenedés kollektív bűneit.” (Id. mű 254. o.). Raymond Aron is elítélte már „a történelemnek azt a bálványozását”, amely „azon jövő iránti bevallatlan nosztalgiából fakad, amely igazolni fogja az igazolhatatlant”. A történelemnek ezt a bálványozását — Kolakowskihoz hasonlóan — ő is a történelmi tudat karikatúrájának nevezte. A történelemfilozófiák (tehát minden, a társadalmi fejlődés gondolatán alapuló elmélet, de elsősorban a marxizmus) szerinte is a „teológiák szekularizációi”.

A példák végtelen sorát hozhatnánk fel arra vonatkozóan, hogy milyen kevésbé sikerült a széplélek-revizionistának új típusú ideológiát összehoznia az antimarxizmusból. Legjobb esetben a formát tudja valamennyire variálni. Mert mennyiben különböznek pl. a marxizmus által feltárt perspektívára szórt rágalmak: „ezeréves gondolat, Messiás, Isten birodalma” (Aron, id. mű, 78. o.); „Aranykor, az Igéret Földje, a Mennyek Birodalma” (Koestler: id. mű, 180. o.); „Előremeghatározott harmónia” (Merleau-Ponty: *Sens et Non-sens*, 245. o.); „A történelem végére kitűzött aranykor” (Camus, id. mű, 254. o.) — Kolakowski fentidézett megállapításaitól? (harmadik birodalom, Apokalipszis stb.)

A munkásmozgalom minden „revideálója”, minden disszidense, továbbmenően minden harcos antikommunista — bármilyen jelentékeny különbségek is választják el ezen túlmenően konkrét politikai állásfoglalásaikat — már hosszú évtizedek óta egyesült abban a törekvésben, hogy elhomályosítsa, vagy teljes sötétségbe burkolja az osztályharcok fejlődésében kibontakozó perspektívát és lejárassa az ezt a perspektívát tudományosan kifejező marxizmust. Eljárásuk logikai alapja — mint láttuk — igen egyszerű, mondhatnánk primitív, a tételek megfordításán alapul. A valóságból és a tudományból mítosz lesz, saját remény- és perspektíva-vesztettségükből pedig valóság.

Talán Camus fejtette ki a legjobban a polgárság tagadó álláspontját, nihilizmusát a marxizmus tudományos előrelátásával kapcsolatban: „Ha az elméletet az ökonómia határozza meg, leírhatja a termelés múltját, de nem jövőjét, amely pusztán valószínű marad.” (Id. mű, 272. o.). Másutt pedig éles határt von a marxizmus „tudományos esze” és „történelmi esze” közt: az előbbi elérhet eredményeket a múlt ökonómiájának felderítésében, az utóbbi azonban csak proféciákba bocsátkozhat. A nihilizmusba bújtatott, veszélyeztetett és szorongatott helyzetét átérző polgári osztályérdek kifejeződései ezek! Ugyanez a vágyálom árad Kolakowski megállapításából is: a XX. századbeli marxizmus eszerint „... a történelem cseles szellemének eszköze”, amely „erejét nem önmagából, hanem a beléje vetett bizalomból meríti”. (I. 2092. o.).

Vajon sikerrel jár-e ez a dezilluzionáló kampány? Vajon hatására rádöbbennek-e a haladó emberek és elsősorban a marxisták, hogy eddig vak

eszközei voltak a történelem cseles eszközének? Sikerral jár-e a „mítosz demitologizációja”?

„... a történelemfilozófiai kategóriákban való gondolkodás oly mértékben elterjedt és olyan arányokat öltött, hogy a legjobb akarattal sem lehetséges eltávolítani azon tiszta empirizmus érdekében, amelynek horizontja a hajnal és a szürkület közé van zárva. A hajnal és a szürkület, méghozzá nem egy napé, hanem a nagy történelmi korszakoké és formációké, az emberi gondolat mindennapi kenyérévé vált. Kétségbeesett és megkockáztatásra nem érdemes kísérlet volna megvonni az emberek nagy tömegétől azt a kiváltságot, hogy a világot a nagy történelem fenkölt magaslatairól szemléljék.” (2093. o.).

Ritka, világos pillanatban leírt sorok, melyeknek lényeges mondani-valójával egyet lehet érteni. Magára vessen Kolakowski, ha mégis megkockáztatta ezt a „reménytelen kísérletet.”

4. Felelőtlenség a történelemhamisítás alapján

Az egész tanulmányt átható fő probléma: a lét és a kellés, a Sein és a Sollen hiábavaló összeegyeztetésének kísérlete. „E két kategória, a Sollen és a Sein, a valóság két magatartását, két vízióját jellemzik, amelyek között hiába törekszünk állandóan kapcsolatot létesíteni, ez szakadatlanul megtörik; állandóan ez a kérdés ismétlődik meg különböző formákban: mi a teendő annak érdekében, hogy a Sollen-Sein alternatíva ne legyen az utopizmus és az opportunizmus, a romantizmus és a konzervativizmus, a haszontalan bolondság és a bűnnel való hidegvérrel kendőzött együttműködés alternatívája?” (II. 281. o.).

A kantizmus feloldhatatlannak tekintett ellentmondásaiban megrekedt Kolakowskit késő volna felvilágosítani arról, hogy soha többé nem állíthatja vissza a lét és a kellés közti dialektikus kölcsönhatást, ha már egyszer formalisztikusan kiürítette és metafizikusan szembeállította őket. Mert a valósággal szembeni minden termékeny magatartás lényege — hogy az ő kifejezésével éljünk — a lét alapján, a kellés közvetítésével a lét tagadása, a lét kelléssé, azaz új létté változtatásának folyamata.

De a revizionistának hiába érvelnénk racionális alapon. Olyan nagy szüksége van erre a kettősségre, akár az éhezőnek egy darab kenyérré: hiszen csak ennek segítségével képes kialakítani a „rossz”, „amorális” valósággal szemben az értékek világát, csak így képes kialakítani a megvalósult, tehát „rossz” mozgalommal és szocializmussal szemben az „etikai szocializmus” fikcióját.

Az írástudó és a „forradalmár” feloldhatatlan kettősségét Kolakowski átplántálja az általa elképzelt mozgalomba. Ezzel azt akarja példázni, hogy magán a mozgalmon belül is feloldhatatlan marad az ellentmondás e két magatartás között. E két magatartást pedig a szocializmus moralizáló felfogásából vezeti le. „A hipotézis a következő — mondja Kolakowski — a szocializmus, mint elképzelt és nem valóságos társadalmi rendszer, az elismert és bebizonyított értékek bizonyos összességét képviseli; ezeknek az értékeknek erkölcsi jellegük van, abban az értelemben, hogy megvalósításuk a tudat számára mint erkölcsi kötelesség jelentkezik, vagy másszóval, az emberi magatartások — egyetemes vagy részleges — értékelési kritériumával szolgál.”

E hipotézis alapján állítja elének az „etikai szocialistát” és a „sztálinistát”. Az előbbi a mozgalomba becsempészett írástudó, aki olyannyira a kantizmus talaján áll, hogy kizárólag tiszta erkölcsi motívumok alapján cselekszik és azt tartja: mindenki „rulettjátékos”, aki a győzelem biztos tudatában harcol. A „sztálinistáról” — akivel már szintén találkoztunk — Merleau-Ponty Kolakowski szájjáénekel megfelelően jegyezte meg: „Szédítő az a tudat, hogy valaki az igazság hordozója. Ez már magábanvéve is erőszak.” (Mésaventures... 82. o.). És Aron ugyanerről az alakról: „Az erőszak még sokkal ember-telenebbé válik, ha azt hiszi, hogy történelmi és egyszersmind abszolút igazság szolgálatában áll.” (Id. mű, 210. o.).

Ha kihámozzuk a magvat a nagy dezilluzionáló fejtegetéseiből — e fejtegetések különben csak a saját farkába harapó tengeri kígyóban találnak méltó párhuzamra — akkor rájövünk, hogy ez nem más, mint a történelmileg haladó és az erkölcsileg pozitív következetesen keresztülvitt széjjelválasztása. Itt módszertanilag egyrészt úgy jár el, hogy rátukmálja a marxistákra a haladás és az erkölcs absztrakt, megkülönböztetés nélküli egybeesésének elméletét. (Mindaz, ami haladó, egyben erkölcsös.) Másrészt felsorakoztatja azokat a Hegelből vett idézeteket, amelyek szerint a történelmet nem érdeklik a „tiszta szándék babérjai” és csak a következményeket veszi számításba.

Camus már megmondotta, hogy a XX. századbeli forradalmárok Hegelt vették át „az erkölcs formális elveit véglegesen megszüntető fegyvertárat”. (Id. mű, 170. o.). Kolakowski tehát kitaposott ösvényen jár, amikor így vélekedik: „... a szegények marxizmusának társadalmi elmélete az erkölcsi tanítás terén a szegények számára való hegelizmussal egészül ki” ... „ahhoz, hogy kimutassam bárminek erkölcsi helyességét, ki kell mutatnom „végső fokon” való hasznosságát a technika fejlődésében”. (2086, 2085. o.).

Végül pedig Marxnak India brit gyarmatosításával kapcsolatos nézeteire is hivatkozik. Vajon mi ezeknek az eszme-futtatásoknak az eredménye?

Mindezekután kétségtelen — triumfál Kolakowski — hogy a történelmi haladás erkölcsi bűnök közvetítésével valósul meg, hogy tehát egyetlen történelemfilozófiát sem lehet normatívan értelmezni. S így a történelmi fejlődés egyetlen elmélete „sem szolgálhat ürügyként arra, hogy bizonyos szabályokat megsértsenek ... a haladásnak egy olyan elmélete sincs, amely ne lenne ellentmondásos, azaz amely ne jutna gyakorlati alkalmazásai során a különböző értékek közti konfliktushoz, amelyeknek mindegyike sajátos kritériumokat elégít ki, de mindegyik kizárja a másikat.” (II. 293. o.).

Mindezeknek a nézeteknek elvi alapja a proletariátus világtörténelmi szerepének tagadása, szkeptikus és cinikus megtagadása annak az igazságnak, hogy a proletármozgalom testesíti meg az egyetlen lehetséges kiutat az osztály-társadalmak borzalmaiból. Kolakowskit azonban e ponton is késő lenne kioktatni, hiszen maga is idézi Marxtól a következő — általunk már tárgyalt — mondatot: „Majd ha a nagy társadalmi forradalom úrrá lesz a burzsoá kor-szak eredményein, a világpiacon és a modern termelőerőkön és ezeket a leg-haladottabb népek közös ellenőrzése alá veti, csak akkor nem lesz majd többé az emberi haladás ahhoz a szörnyű pogány bálványhoz hasonlatos, aki csak a megöltek koponyájából issza a nektárt.”

Vajon nem a munkásmozgalom és az épülő szocializmus bázisai szakítanak-e a világtörténelem során elsőként a szükségszerű bűnök közvetítésével történő haladással? A relativizmusba és cinizmusba fulladt Kolakowski már nem tud és elsősorban nem is akar elismerni semmilyen alapvető tör-

ténelmi igazságot. Csak egy valamire képes : cinizálni a kommunisták „morális mazochizmusa” felett.

Megvalósult a demitologizáció célja : az erkölcsi értékek messze a valóság, a történelmi haladás felett lebegnek, az ideák világát alkotják a halandó emberek feje felett. E halandók egyrésze — a kommunista — eközben „cseles politikát űz, anélkül, hogy biztosak lehetnénk benne, hogy mindig az ész cseléről van szó.” (Merleau-Ponty : Sens et non-sens, 248. o.).

A „történelemfilozófia” felett a „morális” Kolakowski halálos ítéletet mondott, nem is beszélve a „piszkos” valóságról. De Kolakowski kommunistának tartja magát — hallgassuk meg milyen alapon :

„Nem azért vagyunk kommunisták, mert felismertük, hogy a kommunizmus történelmi szükségszerűség, hanem azért, mert az elnyomottak oldalán vagyunk az elnyomókkal szemben, a nyomorultak oldalán uraikkal szemben, az üldözöttek oldalán üldözőikkel szemben . . . a tényleges választás értékek választása, azaz erkölcsi aktus . . .” (II. 281. o.).

Milyen óriási züllést jelent a marxizmushoz képest, erkölcs és megismerés poláris szembeállítás és a történelmi belátástól független „erkölcsi magatartás” „választás” jogosultságának proklamálása : A „Kommunista Kiáltvány” a polgári ideológusok azok legkiválóbb elemeiről beszél, akik oly módon váltak kommunistákká, hogy „felküzdötték magukat az egész történelmi mozgalom elméleti megértéséig . . .” De nemcsak erről van szó. Az „elnyomottakkal” való általános, társadalom- és történelemfeletti szimpatizálás — ha többek közt az elméleti belátás nem ösztönzi a továbbhaladásra, sőt, ha visszataszítja, mint pl. Kolakowskit —, a legjobb esetben megreked a liberális filantrópia színvonalán. Továbbmenően, ezen az „elvi” alapon a revizionista joggal szimpatizálhat a proletárdiktatúra által elnyomottakkal . . . elnyomóikkal szemben. Camus ebben a kérdésben is Kolakowskinál frappánsabban fejt ki : „Ha a lázadás szolidaritást kelt fel bennünk a szerencsétlenek és a szánalom imperatívuszai iránt, a sztálini típusú forradalmárok a valóságban elárulják a lázadás szellemét.” (Id. Aron : Opium . . . 68. o.).

Hogyan alakul tehát az erkölcsi individuum szituációja, ha megszűnt a történelmi szükségszerűség, ha a történelemfilozófia alapján cselekvők „turisták, akik holt városok falaira vésik nevüket?” (II. 297. o.).

Ez a „szituáció egzisztencialista módon alakul Sartre-nál, aki szintén tagadja a perspektíva megismerhetőségét — mint mondja, istennel megszűnt az értékek világa, a tudományos elméletek pedig csak valószínűségekké kapcsolatosak — az embernek csak azt szabad elhinnie és elfogadnia, amit közvetlenül lát. Abszolút felelősséggel kell döntenie az állandóan új és új, a magányosság, az aggodalom és a perspektívátlanlás légkörét árasztó szituációkban. A cselekedet „reménytelen” és az embernek mégis el kell köteleznie magát ; a párt „egységére és akaratára” számítani ugyanolyan kockázatos, mint a villamos pontos érkezésében reménykedni stb., stb. Ahogy Simone de Beauvoir megfogalmazta : „Vajon nem oda jutunk-e így, hogy elítéljük a tettet, mint bűnösöt és abszurdat és ugyanakkor tette kárhóztatjuk az embert?” (Les Temps Modernes, № 16. 851. o.).

Látjuk, hogy a reménytelenségbe fulladt emberi gyakorlat minden egyes mozzanata szörnyű amoralitásokkal terhes. Mintha a történelem minden fortélyát abból a célból vetné be, hogy megnyirbálhassa a cselekvésre kárhóztatottak erkölcsiségét . . . „. . . nem tudhatjuk, hogy milyen fokig fogadhatjuk el erkölcsileg holnap, vagy már mától kezdve azoknak a nagy ügyek-

nek eredményeit, amelyekért el vagyunk kötelezve, más szóval, amelyekért felelősségünk parcelláját kockáztatjuk . . . Az egész dráma abban áll, hogy döntésekre vagyunk kényszerítve, amelyek morálisan köteleznek és ugyanakkor a leghalványabb reményünk sincs arra, hogy megtudjuk, mi lesz ennek az eredménye". (II. 287—8. o.). — Így Kolakowski.

A választás mindig csak absztrakt valószínűségekkel (probabilité) kapcsolatos. „Mindig a sötétben tör fel a szellem mozgása, nevezzük azt gondolatnak vagy akaratnak. És lényegében oly kevésbé érdekes, hogy van vagy nincs történelemfilozófia, miután ez a tudomány csak a jövő határáig képes kibontakozni és mivel minden egyes pillanat méhében kétség közt kell cselekedni” — fejezi ki Simone de Beauvoir az „emberi szituációt” (Uo.), és ezzel egyben levonja Kolakowski dezilluzionáló kampányának is az egyes emberrel kapcsolatos következményeit is. Újtípusú, XX. századbeli robinzonáddal, vagy monadológiával van dolgunk — de külön kötetet lehetne összeírni arról, milyen mély züllést képvisel ez a haladó polgárság robinzonád-jaihoz képest !

Ha ezekbe a magányos, sötét (és tegyük hozzá : arisztokratikus) „szituációba behajított” ember mégis kénytelen cselekedni, a kellés ösztönzésére mégis kénytelen belépni az „amorális” létbe — akkor tettének egész gigantikus súlya reá esik vissza és teljes felbomlással fenyegeti erkölcsiségét. Ha valaki megházasodik vagy akarata ellenére kénytelen háborúba menni — úgy Sartre szerint egyben az egész emberiség nevében döntött a monogámia és a háború mellett, és a többnejűség, valamint a béke ellenében. Kolakowski szintén a felelősség abszurdá felfokozott és ezzel egyidejűleg semmissé tett fogalmát hirdeti. Mert ha az ember minden egyes tettéért — bármi is volt a szándéka és bármilyen is tettének hajtóereje — egyaránt és egyforma súllyal felelős, akkor a tulajdonképpeni felelősség már meg is szűnt. A felelősségrevonás erkölcsi mércéje megszűnik a felelősség különböző fokozatainak figyelmen kívül hagyásával és a szándék mérlegelésének félretolásával. Hozzáteve még azt, hogy ha a történelmi-politikai ítélet jogosultságát is félredobjuk — hiszen csak absztrakt valószínűségek léteznek és csak a történelmi „holnap” döntheti el a cselekedet helyes vagy helytelen voltát — akkor aztán már teljesen mindegy, ki, miért, és a barrikád melyik oldalán harcol. Hiszen Kolakowski szerint, bármilyen is az ember történelemfilozófiája, az számít, mit tett a nevében.

Mély, valóban „áthidalhatatlan” szakadék tátong szándék és következmény között. Az egyik véglet a „szituáció” megismeréstől és perspektívától megfosztott monád-alanya, körülvéve a „kellés” csábító szándék-szirenjeitől. A másik véglet az „amorális” létbe hullott, a szándék minden mentő vagy súlyosbító körülményétől megfosztott, „reális” tetté vált fortélyos következmény. A francia egzisztencialisták nyomában haladó Kolakowski egyszerre rombolja le az etika jogosultságát a szándék és a következmény oldaláról.

* * *

A marxizmus „revideálói” minden alkalommal azzal a felkiáltással lépnek fel, hogy új tételekkel gazdagítják a marxizmus egyes „elavult” gondolatait, hogy jobban „hozzáidomítják” a marxizmust a fejlődő és átalakuló, pillanatnyilag új valósághoz. Kétségtelen azonban, hogy a marxizmus revíziója útján megtett minden lépés nem a marxizmus korszerű megújításával, hanem

a proletárérdekek letompításával, kiküszöbölésével jár együtt, azzal, hogy reakciós burzsoá érdekek kifejezései kapnak hangot a marxizmuson belül. A kifejlett revizionizmus programja már bizonyos ponton a marxizmus világnézetének tagadásába, nihilisztikus relativizmusba, cinizmusba, — lényegét tekintve elméleti renegátságba csap át. Láttuk, mennyire nem újak azok a politikai-ideológiai-filozófiai források és konzekvenciák, amelyekhez a lengyel revizionista vissza tud nyúlni és amelyekhez végső fokon el tud jutni. Láttuk, hogy a marxizmus „revíziója” során korántsem alakul ki valamilyen új „harmadik út” lehetősége, csupán a burzsoá, antimarxista ideológia tehetetlen visszhangozása. A mozgalom egyes hibáinak polgári kritikájából kinő az egész szocialista tábor — és ennek alárendelten az összes haladó történelmi mozgalom — reménytelenségének, sőt, bukásra ítéltségének már sokszor meghirdetett burzsoá mítosza. A filozófiai önállóság mezében fellépő Kolakowski elméleti csődje — e tanulmány alapján — abban nyilvánul meg elsősorban, hogy a reakciós dezilluzionálók elvi fegyvertárából kénytelen újra meg újra kölcsönözni. Elméleti züllése akkor is nyilvánvalóvá válik, ha csak filozófiai forrásait vesszük szemügyre (újkantista antihegelizmus, egzisztencialista relativizmus, nihilizmus). A marxizmus tudományos előrelátását, az általa nyitott perspektívát, a munkásosztály világtörténelmi szerepét tagadva jut el történelem és erkölcs kapcsolatának széjjelszakításához. Célja, hogy megtagadhassa azt az igazságot, mely szerint a munkásmozgalom által hirdett erkölcs, és elsősorban a kommunisták erkölce, az osztálytársadalom erkölcsi fejlődésének csúcspontja, betetőzése — és e betetőzés alapján egyben végleges szakítás az osztálytársadalmak erkölcsével. E marxista felfogással szembenállva csak az egyszéri „szituációkba” belevetett „monád-személyiség” reakciós robinzonádjának elméleti zsákuccájába juthat.

Kolakowski a marxista „mítosz” ellen hadakozva meghirdeti, hogy a kommunisták a cseles történelem puszta eszközei. Vajon nem inkább arról van-e szó, hogy — akarva-akaratlanul — ő maga válik a reakciós burzsoá osztályérdekek „szublimált” megszólaltatójává, s ily módon puszta eszközévé?

* * *

Lukács György cikkében (melyet „L. Gy. legutóbbi írása” címmel a „France Observateur” c. lap 1950 szeptemberében közölt le) ugyan a revizionizmust jelöli ki főveszélynek, azonban az ellene folytatandó harcot helytelenül értelmezi. A revizionizmus forrásként csak a szektás hibákat jelöli meg, és ennek megfelelően programja szerint „ki kell irtanunk a dogmatizmust, hogy harcolhassunk a revizionizmus ellen”. Maradjunk csak Kolakowski eseténél. Világos, hogy revizionizmusának egyik forrása valóban az elkövetett szektás hibák felismerése és elvetése lehetett. De már ezen elvetésnél is polgári befolyásoltság éreztette hatását. A szektás hibák kritikája nála polgári és nem lenini álláspontról történt. Továbbmenően, egy bizonyos határon túl, a szektás hibák kritikája már csak ürügyé vált számára revizionizmusának kiépítéséhez. Ha Lukács programját elfogadnánk, objektíve belekapcsolódnánk a nemzetközi revizionizmus széles áramlatába, amelynek célja a hibák torz felnagyítása, az „antisztálinizmus” ürügyén a nemzetközi munkásmozgalom aláásása, egységének megbontása. Csak a revizionizmust erősíténénk, „átmentenénk a marxizmusba”, a dogmatizmust azonban nem számolhatnánk fel, sőt, pozíciói jogosan megerősödnének.

Az elhajlások elleni harc ezen egyoldalú, helytelen értelmezésével szemben csak annak a felfogásnak következetes képviselője vezethet az elhajlások felszámolására, amelyet a nemzetközi munkásmozgalom fórumai, és ezen belül az MSZMP határozott meg. „A pártnak az elméleti és politikai munkában a harcot jelenleg elsősorban a revizionista nézetek és az ellenforradalmár ellenséggel való mindenfajta megalkuvás ellen kell vívnia.

Ezt a harcot azonban oly módon kell vezetni, hogy a párt egyben lehetlenné tegye a dogmatikus és szektás hibák megismétlődését.” (Az MSZMP Országos Értekezletének határozata, 1957. június.)